

УДК 34.341

DOI: 10.15587/2523-4153.2020.214010

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАТУС І РЕЖИМ ВИКЛЮЧНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ЗОНИ І ВІДКРИТОГО МОРЯ: ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА

Н. Б. Кравченко

The scientific article "international legal status and regime of the exclusive economic zone and the high seas: comparative characteristics" is devoted to the study of the general understanding of the categories "exclusive economic zone", "high seas", as well as the definition of the international legal status and regime of the exclusive economic zone and the high seas, including for Ukraine as a maritime power, participating in activities for the use of the World Ocean. It is noted, that according to its legal status, the exclusive economic zone is an international territory and part of the high seas. Freedoms of the high seas are exercised within the exclusive economic zone, taking into account the peculiarities of its regime. Attention is focused on the fact that the international legal regime of the exclusive economic zone is determined by the special rights and obligations of the coastal state, as well as by certain rights of states that are landlocked or in a geographically disadvantaged position, which gives grounds to characterize the legal regime of the exclusive economic zone as a «sui generis». It is noticed, that the use of the territory of the high seas is determined by international law, that is, the high seas belongs to the international legal regime, is determined by the principle of freedom of the high seas and, by its status, is an international territory, not subject to national appropriation. It is emphasized, that the open sea includes a sea space with a specific legal regime (sui generis) - an exclusive economic zone, where the coastal state has separate rights and jurisdictions on the basis of international law. According to its status, the exclusive economic zone is part of the high seas, but the regime of the high seas in the exclusive economic zone is limited in terms of two freedoms - fishing and scientific research. In addition, the purpose of this scientific study, according to its results, is to highlight certain generalizations, definitions and conclusions, aimed at further processing the theoretical and practical problems of the indicated topic; in law-making activities; for teaching legal disciplines, writing textbooks, manuals, courses of lectures, teaching materials

Keywords: exclusive economic zone, high seas, principle of freedom of the high seas, delimitation

Copyright © 2020, N. Kravchenko.

This is an open access article under the CC BY license (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0>).

1. Вступ

Однією з найважливіших і найстаріших галузей міжнародного права є міжнародне морське право, формування якого актуалізується у зв'язку із розвитком соціально-економічних та науково-технічних умов морської діяльності держав, і є сукупністю принципів та норм, що визначають правовий режим просторів Світового океану та регулюють відносини між суб'єктами міжнародного права в процесі їх участі у вивченні, освоєнні та використанні океанів, морів та їх ресурсів.

Серед юридичних категорій морських просторів важливе місце посідає виключна економічна зона, де прибережній державі належать суверенні права та природні ресурси; а також відкрите море, що перебуває у загальному користуванні всіх суб'єктів.

Актуальним є визначення міжнародно-правових статусу і режиму виключної економічної зони і відкритого моря і для України як морської держави, що бере участь в діяльності з використання Світового океану. Це потребує також законодавчого закріплення національних інтересів у цій сфері діяльності, встановлення пріоритетів їх реалізації.

2. Літературний огляд

Джерельну базу дослідження склали матеріали поточного електронного архіву Організації Об'єднаних Націй та матеріали національного законодавства. Вивченням базових засад морських просторів займаються науковці та експерти. Українські науковці вирізняються дослідженнями: основних понять та головних рис міжнародного морського права як особливої галузі сучасного міжнародного публічного права (Ржерська В. С., Забара І. М.) [1, 2, с. 374–404], принципу свободи відкритого моря (Задорожній О. В., Ржевська В. С.) [3], міжнародного морського права як галузі мі-

жнародного права (Кононенко В. П, Тимченко Л. Д.) [4], поняття «виключна економічна зона», «відкрите море» (Ржевська В. С.) [5, 6], сучасного міжнародного морського права та його застосування Україною (Устименко Б., Устименко Т.) [7, 8] тощо. Одним з провідних зарубіжних вчених в галузі міжнародного морського права є Йошифумі Танака [9, с. 7], якому належить докладно описана типологія морських просторів, поділених на дві основні категорії: **морські простори під національною юрисдикцією; простори поза межами національної юрисдикції**. Ґрунтуючись, частково, на роботах згаданих вище авторів, а також першоджерелах поточного електронного архіву Організації Об'єднаних Націй та національному законодавстві, у запропонованій розвідці проведено дослідження міжнародно-правових статусу і режиму виключної економічної зони і відкритого моря.

3. Мета і завдання дослідження

Мета наукової праці вбачається в дослідженні міжнародно-правових аспектів виключної економічної зони та відкритого моря, національного права України щодо реалізації національних інтересів України у використанні Світового океану.

Відповідно до мети поставлені наступні завдання:

- дослідження міжнародно-правовий статусу та режиму виключної економічної зони та відкритого моря;
- визначення особливостей міжнародно-правових статусу і режиму виключної економічної зони і відкритого моря;
- дослідження національного права України щодо реалізації національних інтересів України у використанні морського простору.

4. Міжнародно-правова сутність виключної економічної зони та відкритого моря

Конвенція ООН з морського права 1982 року статтею 55 визначає виключну економічну зону (exclusive economic zone) як морський простір, який перебуває за межами територіального моря і прилягає до нього та підпадає під встановлений особливий правовий режим, згідно з яким права і юрисдикція прибережної держави та права і свободи інших держав регулюються відповідними положеннями Конвенції [10]. Згідно статті 57 Конвенції ширина виключної економічної зони не повинна перевищувати 200 морських миль від вихідних ліній, від яких відміряється ширина територіального моря [11]. Інститут виключної економічної зони був запроваджений в міжнародне право з прийняттям Конвенції з морського права 1982 як результат компромісу між групою держав (переважно латиноамериканських), які бажали, щоб їх суверенітет поширювався на морські простори до 200 миль від вихідних ліній включно, і рештою світу. На виключну економічну зону не поширюється територіальне верховенство будь-якої держави, але прибережна держава володіє тут рядом окремих функціональних прав і юрисдикцій на підставі міжнародного права і в межах, ним визначених [5, с. 342–343]. Цей інститут став компромісом між двома підходами в морському праві: встановленням 200-мильного територіального моря і збереженням найбільшою мірою режиму відкритого моря в поєднанні з преференційними правами прибережних держав у галузі рибальства [12].

Таким чином, за своїм правовим статусом виключна економічна зона є міжнародною територією і частиною відкритого моря. Свободи відкритого моря здійснюються в межах виключної економічної зони з урахуванням особливостей її режиму.

Міжнародно-правовий режим виключної економічної зони зумовлений особливими правами і обов'язками прибережної держави, а також – деякими правами держав, які не мають виходу до моря чи знаходяться в географічно несприятливому становищі. Це дає підстави характеризувати у юридичній науці правовий режим виключної економічної зони як «своєрідний» (sui generis) [5, с. 342–343].

Відповідно до Конвенції ООН з морського права 1982 року, до особливих прав і юрисдикцій прибережної держави у виключній економічній зоні належать:

- 1) суверенні права з метою розвідки, розробки, збереження будь-яких природних ресурсів та управління ними, а також щодо інших видів діяльності, пов'язаної з економічною розвідкою і розробкою зони, таких як виробництво енергії шляхом використання води, течій, вітру (Ст. 56 Конвенції);
- 2) право встановлювати межі допустимого вилову живих ресурсів у зоні (Ст.61 Конвенції);
- 3) юрисдикція щодо створення та використання штучних островів, установок і споруд у зоні (Ст. 56, 60 Конвенції);
- 4) юрисдикція щодо морських наукових досліджень (Ст. 56 Конвенції);
- 5) юрисдикція щодо захисту і збереження морського середовища зони (Ст.56 Конвенції);

б) право створювати закони і правила щодо діяльності в зоні, обов'язкові для інших держав та їх осіб (Ст. 61–62 Конвенції), і право забезпечувати додержання цих законів і правил шляхом примусових заходів (догляду, інспекції, арешту і судового розгляду) (Ст. 73 Конвенції) [11].

Конвенція передбачає також деякі інші, додаткові, права і обов'язки прибережної держави у виключній економічній зоні, як-от:

1) право встановлювати 500-метрові зони безпеки навколо штучних островів (ст. 60, п. 5 Конвенції),

2) обов'язок забезпечувати збереження видів, які далеко мігрують, та сприяти їх оптимальному використанню як у виключній економічній зоні, так і за її межами (ст. 64), обов'язок складати карти й переліки географічних координат зони, публікувати їх належним чином і передавати копії на зберігання Генеральному Секретареві ООН (ст. 75 Конвенції), право припиняти порушення статусу виключної економічної зони іншими державами (ст. 73 Конвенції) тощо [11].

Всі права і юрисдикції прибережної держави у виключній економічній зоні повинні здійснюватися з урахуванням свобод відкритого моря, уникаючи створення перешкод для використання визнаних морських шляхів, які мають суттєве значення для міжнародного судноплавства, польотів, прокладання кабелів і трубопроводів, та враховуючи належним чином права держав, які не мають виходу до моря (ст. 69 Конвенції) або знаходяться в географічно несприятливому становищі (ст. 70 Конвенції). Останні мають право брати участь на справедливій основі в експлуатації відповідної частини залишку допустимого вилову живих ресурсів у виключних економічних зонах держав того ж регіону або субрегіону. Рибальство у виключній економічній зоні здійснюється прибережною державою та в певних випадках, з її дозволу, іншими державами. Прибережна держава визначає межі допустимого вилову і у випадку, коли прибережна держава не використовує обсяги допустимого вилову, інші держави за спеціальними угодами з нею можуть претендувати на вилов. Перевага надається державам, що не мають виходу до моря або знаходяться в географічно несприятливому розташуванні [11].

Делімітація виключних економічних зон між державами з протилежними або суміжними узбережжями має відбуватися шляхом угоди, укладеної «на основі міжнародного права з метою досягнення справедливого рішення», у певних випадках можливим є недотримання методу «середньої лінії». За відсутності такої угоди застосовується процедура вирішення спорів, передбачена частиною XV Конвенції ООН з морського права 1982. Морське дно, покрите водами виключної економічної зони, та його надра мають статус континентального шельфу і відповідний режим.

Виключні економічні зони встановлені 96 державами. 25 держав повідомили про встановлення так званої риболовної зони шириною 200 морських миль і менше. По суті, така риболовна зона може розглядатися як окремий випадок виключної економічної зони [2, с. 391].

Прибережні держави зазвичай мають спеціальне законодавство про виключну економічну зону, яке відповідно до Конвенції з морського права 1982 р. має бути сумісним з її нормами. В Україні на підставі Конвенції прийнято Закон України «Про виключну (морську) економічну зону України» [13]. Кримінальним кодексом України в ст. 249 встановлена кримінальна відповідальність за незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом [14].

Україна ухвалила спеціальне законодавство про виключну (морську) економічну зону. Відповідно до статті 2 однойменного закону – «Про виключну морську (економічну) зону України» – морські райони, зовні прилегли до її територіального моря, зокрема й райони навколо островів, що належать Україні, становлять її виключну (морську) економічну зону. Ширина цієї зони – до 200 морських миль, відлічених від тих самих вихідних ліній, що і територіальне море України.

Статтею 3 цього Закону визначено, що делімітація цієї зони провадиться з урахуванням внутрішнього законодавства країни шляхом укладення угод з державами, узбережжя яких протилежні або суміжні її узбережжю, на підставі принципів і критеріїв, загально визнаних у міжнародному праві, і кінцевою метою є досягнення справедливого рішення.

Відповідно до положень Статті 4 зазначеного Закону Україна у своїй виключній (морській) економічній зоні має:

– суверенні права щодо розвідки, розробки та збереження природних ресурсів – як живих, так і неживих – у водах, що покривають морське дно, на морському дні та в його надрах, а також задля управління цими ресурсами і щодо здійснення інших видів діяльності з економічної розвідки та розробки зазначеної зони, зокрема й виробництву енергії шляхом використання води, течій та вітру;

– юрисдикцію, передбачену відповідними положеннями цього закону та нормами міжнародного права, щодо створення і використання штучних островів, установок і споруд, здійснення морських наукових досліджень, захисту та збереження морського середовища;

– інші права, передбачені цим законом, іншими законодавчими актами України та загально визнаними нормами міжнародного права.

Суверенні права та юрисдикція України щодо морського дна виключної (морської) економічної зони та його надр реалізуються відповідно до законодавства України про континентальний шельф та Кодексу України про надра.

Положення про виключну (морську) економічну зону містить також і стаття 411 Господарського кодексу України [15]. Нею закріплено, що з метою забезпечення суверенних прав України на розвідку, експлуатацію, збереження живих ресурсів та управління ними у виключній (морській) економічній зоні держава вживає заходів (включаючи огляд, інспекцію, арешт і судовий розгляд) щодо забезпечення додержання суб'єктами господарювання законодавства України.

Держава у своїй виключній (морській) економічній зоні має виняткове право створювати, а також дозволяти і регулювати спорудження, експлуатацію та використання штучних островів, установок і споруд для морських наукових досліджень, розвідки і розробки природних ресурсів, інших економічних цілей відповідно до внутрішнього законодавства.

Внаслідок окупації Росією Кримського півострова Україна втратила контроль над значною частиною морського простору [7]. Загальна площа українського моря (територіальне море та виключна морська економічна зона) до російського вторгнення дорівнювала 137 000 кв. км. Починаючи з 20 лютого 2014 року Україна втратила контроль над власною морською акваторією загальною площею близько 100 000 кв. км. Морська «повзуча» окупація не припиняється [8].

Відкрите море (*high seas, open sea*) – всі частини моря, які не входять ні в територіальне море, ні у внутрішні води будь-якої держави (Ст. 1 Конвенції про відкрите море 1958 року) [12], тобто іншими словами – водні простори Світового океану, на які не поширюється територіальний суверенітет будь-якої держави (частина VII Конвенції 1982 року) [11].

З давніх-давен відома концепція правового статусу морських просторів, яка розглядає Світовий океан як річ, що належить усім (*res communis*) або нікому (*res nullius*) і, отже, всі держави мають користуватися ним на рівних засадах. Разом з тим, найбільш могутні в економічному та військовому плані держави, які розбудували міцний флот і прагнули монополізувати морські торгові шляхи, всю історію намагалися «привласнити море», тобто поширити свій суверенітет на якомога більшу частину морських просторів. У різні часи за владу над морем змагалися Велика Британія, Іспанія, Португалія, італійські міста-республіки Венеція, Генуя та Піза й інші. Особливо запеклою ця боротьба зробилася в епоху Великих географічних відкриттів (XV-XVI ст.) і наступну за нею епоху створення колоніальних імперій. На противагу амбіціям великих держав вчені, що стоять біля витоків сучасної міжнародно-правової науки – Ф. Вітторія, А. Джентілі, Г. Гроцій – обґрунтовували принцип свободи відкритого моря, згідно якого всі держави вільні у судноплаванні та іншому використанні моря, а створення перешкод у торгівлі й мореплаванні суперечить природному праву. Зокрема, великий внесок в утвердження цього принципу роботи Г. Гроція «Про свободу морів» (*De mare liberum*, 1604–1605). Наслідок цієї боротьби концепцій і національних інтересів – виникнення двох інститутів міжнародного права – територіальних вод та відкритого моря [6, с. 361–362].

У сучасному міжнародному праві принципи, що визначають статус та режим відкритого моря вперше одержали договірне закріплення в Женевській конвенції про відкрите море 1958 року. Ряд новацій у режим відкритого моря внесла Конвенція ООН з морського права 1982. За своїм статусом відкрите море є міжнародною територією, яка не підлягає національному привласненню. Сучасне міжнародне право підтверджує, що відкрите море є відкритим для всіх держав, як прибережних, так і внутріконтинентальних. Жодна держава не має права претендувати на підкорення своєму суверенітету жодної частини відкритого моря (Ст. 87 Конвенції 1982).

В основі правового режиму відкритого моря лежить принцип свободи відкритого моря, згідно якого право на безперешкодне використання відкритого моря і повітряного простору над ним належить всім державам без будь-якої дискримінації. Принцип свободи відкритого моря включає в себе: свободу судноплавання, свободу польотів, свободу прокладати підводні кабелі й трубопроводи, свободу рибальства (закріплені вперше Конвенцією 1958), свободу будувати штучні острови та інші споруди, свободу наукових досліджень (додані Конвенцією 1982).

Всі названі свободи слід здійснювати з урахуванням норм міжнародного права, повагою до відповідних прав інших держав, а також – враховуючи права держав щодо діяльності в Районі (ст. 87 п. 2 Конвенції 1982 року) [11].

Особливості визначення меж відкритого моря та його правового режиму пов'язані з тим, що до відкритого моря входить морський простір зі специфічним правовим режимом (*sui generis*) – виключна економічна зона, де прибережна держава має окремі права і юрисдикції на підставі міжнародного права. За своїм статусом виключна економічна зона є частиною відкритого моря, але режим відкритого моря у виключній економічній зоні обмежений в частині двох свобод – рибальства і наукових досліджень [6, с. 361–362].

До всіх частин моря, які не входять ані у виключну економічну зону, ані до територіального моря чи внутрішніх вод будь-якої держави, ані до архіпелажних вод держави-архіпелагу, режим відкритого моря застосовується у повному обсязі, як він визначений частиною III Конвенції 1982. У відкритому морі не діє територіальна юрисдикція держав. Торгівельні судна, військові кораблі, штучні острови, й установи перебувають під виключною юрисдикцією держави їх прапора (Справа «Лотос», 1927)). Кожна держава зобов'язана ефективно здійснювати свою юрисдикцію та контроль над суднами, що плавають під її прапором. Вона також повинна вживати всі заходи, для

забезпечення дотримання загальноприйнятих міжнародних правил та практики (ст. 94 Конвенції 1982). Основну роль у регламентації свобод відкритого моря належить міжнародним організаціям, що мають статус спеціальних установ ООН. У галузі судноплавства значна роль належить Міжнародній морській організації (ІМО), що розробляє рекомендації щодо найбільш вигідних і безпечних шляхів судноплавства й регулювання руху в них. Кожна держава самостійно визначає умови надання своєї національності суднам, правила реєстрації суден на її території і права судна плавати під її прапором (ст. 91 Конвенції 1982). При цьому кожна держава:

- а) веде реєстр суден;
- б) приймає юрисдикцію над кожним судном, що плаває під її прапором, і його екіпажем;
- в) забезпечує контроль здатності суден до плавання;
- г) забезпечує безпеку мореплавання, запобігає аварії (ст. 94 Конвенції 1982).

Судна у відкритім морі перебувають під виключною юрисдикцією держави їх прапора за встановленими міжнародним правом винятками, до яких належать: заборона перевезення рабів (ст. 99 Конвенції 1982), боротьба з піратством (ст. 100–105) незаконна торгівля наркотиками та психотропними речовинами (ст. 108 Конвенції 1982), заборона несанкціонованого віщання з відкритого моря (ст. 109 Конвенції 1982), право військових суден на огляд торгових суден (ст. 110 Конвенції 1982) та право переслідування «по гарячих слідах» (ст. 23 Конвенції про відкрите море 1958; ст. 111 Конвенції 1982). На військові кораблі та судна, що перебувають на некомерційній державній службі (поліцейські, митні) ці винятки не поширюються (ст. 95–96 Конвенції 1982).

Конвенція ООН з морського права не забороняє судноплавство під прапором міжнародних організацій. Інтенсифікація та практичні питання судноплавства регулюються численною кількістю міжнародних угод, які регламентують різні сторони судноплавної діяльності, зокрема прав, статус різних категорій морських судів; безпеку мореплавства; надання допомоги, рятування на морі; умови та порядок заходу суден в іноземні порти тощо. З метою забезпечення свободи судноплавства забороняється встановлювати і споруджувати штучні острови та будови в районах відкритого моря, в яких проходять шляхи інтенсивного міжнародного судноплавства. Здійсненням свободи судноплавства є транзитний прохід через протоки, що використовуються для міжнародного судноплавства, а також архіпелажний прохід через архіпелажні води.

Свободою польотів у повітряному просторі над відкритим морем користуються як прибережні держави, так і держави, що не мають виходу до моря; вона здійснюється з розумним урахуванням зацікавленості інших держав у користуванні свободою відкритого моря. Принцип свободи польотів (відповідно до ст. 2 Женевської конвенції про відкрите море 1958) знайшов підтвердження й у Конвенції ООН з морського права 1982 (ст. 87). Перебуваючи в повітряному просторі над відкритим морем, повітряні судна підпорядковуються винятковій юрисдикції держави їхньої реєстрації. Стосовно цього простору діють додатки до Конвенції про міжнародну цивільну авіацію 1944 р. та регламенти щодо правил польоту повітряних суден, які приймаються Міжнародною організацією цивільної авіації (ІКАО), а також міжнародної конвенції, спрямовані на забезпечення безпеки міжнародної цивільної авіації. Згідно з Конвенцією 1944, держави-учасниці зобов'язані забезпечувати караність усіх осіб, які порушують правила щодо повітряного простору над відкритим морем. Особливий режим міжнародних польотів встановлений у повітряному просторі над протоками міжнародними. Відповідно до загально-визнаного принципу міжнародного права, цивільні повітряні судна безперешкодно здійснюють міжнародні польоти транзитом через повітряний коридор, розташований над протоками, що є основними повітряними шляхами (Гібралтарська, Ламанш, Дуврська тощо). При цьому слід дотримуватися правил, встановлених Радою ІКАО, і положень Додатку 2 до Конвенції 1944. Правовий режим може також включати і правила прибережної держави. Деякі особливості міжнародно-правового режиму міжнародних польотів у районі південніше 60-ї паралелі відображені в Договорі про Антарктику 1959.

Свобода рибальства у відкритому морі обмежується межами 200-мильної виключної економічної зони, де прибережними державами здійснюються суверенні права у відношенні рибних ресурсів. Положеннями Конвенції ООН з морського права 1982 підтверджено дію свободи рибальства у відношенні тієї частини відкритого моря, яка знаходиться за межами виключної економічної зони держав. Морські живі ресурси цієї частини відкритого моря знаходяться в загальному рівному користуванні всіх держав світу, які можуть здійснювати дослідження та використання зазначених ресурсів за умов дотримання норм міжнародного права. Свобода рибальства передбачає здійснення кожною державою при її реалізації самостійно або на основі співробітництва заходів щодо збереження та управління живими ресурсами, які ні за формою, ні за змістом не повинні бути дискримінаційними щодо рибалок інших держав. При здійсненні промислу у відкритому морі повинні дотримуватися зобов'язання держав за міжнародними угодами, в т. ч. встановлені такими угодами обмеження промислу окремих видів морських живих ресурсів, і передбачатися можливість проведення міжнародного контролю за дотриманням погоджених правил вилову риби. Притягнення до адміністративної або кримінальної відповідальності за порушення правил рибальства здійснюється виключно державою прапора. При визначенні розміру вилову та встановленні інших заходів щодо збереження живих ресурсів відкритого моря держави повинні вжити на підставі достовірних

наукових даних заходи з метою підтримання та поновлення популяцій виловлених видів на рівнях, на яких може бути забезпечено максимально стійкий вилов. Необхідність раціонального використання морських біологічних ресурсів з урахуванням їхньої просторової та видової обмеженості в природі сприяла появі міжнародно-правових норм, спрямованих на виникнення та визнання нового принципу міжнародного морського права – принципу раціонального використання і збереження живих морських ресурсів. Останній передбачає широке міжнародне співробітництво держав на двосторонній та багатосторонній основі, в т. ч. і у рамках міжнародних організацій, щодо погодження умов промислу за видами, районами, сезонами; заборону промислу окремих видів; обмін науковими даними, статистичною інформацією щодо рівня вилову тощо [3, с. 363–364]. Так, у 1995 році було укладено Угоду про виконання положень Конвенції ООН з морського права від 10 грудня 1982 року, що стосується збереження транскордонних рибних запасів і запасів далеко мігруючих риб та управління ними. У галузі рибальства діють міжнародні регіональні організації: Генеральна рада рибальства у Середземному морі, Комісія з рибальства в Індійському океані, Регіональна консультативна комісія з рибальства в Індійському океані, Регіональна консультативна комісія з рибальства у Північно-Західній Атлантиці тощо [2, с. 397].

Свобода прокладання кабелів і трубопроводів у відкритому морі полягає у наданні можливості щодо їх прокладання по дну відкритого моря за межами континентального шельфу. При прокладанні підводних кабелів і трубопроводів держави повинні належним чином урахувати вже прокладені кабелі і трубопроводи. Зокрема, не повинні погіршуватись можливості їх ремонту. Одночасно передбачається відповідальність фізичних і юридичних осіб за заподіяння шкоди або ушкодження як власних, так і інших кабелів і трубопроводів. Але якщо зазначені особи доведуть, що вони понесли збитки або їм заподіяна шкода (пожертвували якорем, мережею або іншим рибальським знаряддям), при вчиненні дій, щоб уникнути ушкодження кабелю або трубопроводу, їм повинно бути надано необхідне відшкодування. [2, с. 397].

Всі названі свободи слід здійснювати з урахуванням норм міжнародного права, повагою до відповідних прав інших держав, а також – враховуючи права держав щодо діяльності в районі.

5. Результати дослідження

1. Користування територією виключної економічної зони визначається міжнародним правом та в деяких визначених міжнародним правом сферах – національним правом, тобто ВЕЗ відноситься до змішаного правового режиму, але за статусом є міжнародною територією і частиною відкритого моря. Основним міжнародно-правовим актом, що регулює режим виключної економічної зони, є Конвенція ООН з морського права 1982 року. Прибережні держави зазвичай мають спеціальне законодавство про виключну економічну зону, яке відповідно до Конвенції з морського права 1982 р. має бути сумісним з її нормами.

Свободи відкритого моря здійснюються в межах виключної економічної зони з урахуванням особливостей її режиму. Морське дно, покрите водами виключної економічної зони, та його надра мають статус континентального шельфу і відповідний режим.

На виключну економічну зону не поширюється територіальне верховенство будь-якої держави, але прибережна держава володіє тут рядом окремих функціональних прав і юрисдикцій на підставі міжнародного права і в межах, ним визначених. Тобто, ВЕЗ є різновидом зон функціональної юрисдикції прибережної держави в межах відкритого моря, тобто за юридичною природою ця зона – міжнародна територія спільного користування (частина відкритого моря), але з особливим правовим режимом, зумовленим особливими правами і обов'язками прибережної держави, а також – деякими правами держав, які не мають виходу до моря чи знаходяться в географічно несприятливому становищі. Це дає підстави характеризувати у юридичній науці правовий режим виключної економічної зони як «своєрідний» (*sui generis*).

2. Користування територією відкритого моря визначається міжнародним правом, тобто відкрите море відноситься до міжнародного правового режиму та за статусом є міжнародною територією, яка не підлягає національному привласненню.

Правовий статус відкритого моря ґрунтується на таких фундаментальних принципах: свободі відкритого моря, забороні державам поширювати свій суверенітет на будь-яку частину відкритого моря, резервуванні відкритого моря виключно для мирних цілей.

Міжнародно-правовий режим відкритого моря визначає принцип свободи відкритого моря, що включає в себе: свободу судноплавства, свободу польотів, свободу прокладати підводні кабелі й трубопроводи, свободу рибальства (закріплені вперше Конвенцією про відкрите море, 1958), свободу будувати штучні острови та інші споруди, свободу наук, досліджень (додані Конвенцією ООН з морського права 1982, ч. VII, ст. 87). Всі названі свободи слід здійснювати з урахуванням норм міжнародного права, повагою до відповідних прав інших держав, а також – враховуючи права держав щодо діяльності в Районі (ст. 87 п. 2 Конвенції 1982 року). Правовий режим може включати численні міжнародні угоди, договори, конвенції, а також і правила прибережної держави.

Принцип свободи відкритого моря формувався протягом століть як звичаєва норма міжнародного права. Дістав теоретичне обґрунтування в працях таких видатних вчених як Ф. Вітторія, А. Джентілі, Г. Гроцій (робота «De mare liberum», 1604–1605) та інших, які обґрунтовували принцип свободи відкритого моря, згідно якого всі держави вільні у судноплаванні та іншому використанні моря, а створення перешкод у торгівлі й мореплаванні суперечить природному праву.

Можуть бути використані у:

- науково-дослідній роботі для подальшого осмислення теоретичних і практичних проблем щодо виключної економічної зони та відкритого моря;
- процесі правотворчої діяльності;
- навчально-методичному процесі – при викладанні правознавчих дисциплін, написанні підручників, посібників, курсу лекцій, навчально-методичних розробок.

6. Висновки

1. Виключна економічна зона – це морський простір, який перебуває за межами територіального моря і прилягає до нього та підпадає під встановлений особливий правовий режим. Специфіка цього режиму обумовлена поєднанням прав і обов'язків прибережної держави та всіх інших держав. Прибережна держава при здійсненні своїх прав і виконанні своїх обов'язків у ВЕЗ зобов'язана належним чином враховувати права й обов'язки інших держав, а останні - прибережної держави.

2. В Україні прийнято Закон України «Про виключну (морську) економічну зону України», що деталізує положення Конвенції 1982 р. і відповідає їй. Кримінальним кодексом України в ст. 249 встановлена кримінальна відповідальність за незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом. Суверенні права та юрисдикція України щодо морського дна виключної (морської) економічної зони та його надр реалізуються відповідно до законодавства України про континентальний шельф та Кодексу України про надра. Положення про виключну (морську) економічну зону містить також і стаття 411 Господарського кодексу України.

3. Відкрите море (high seas, open sea) – всі частини моря, які не входять ні в територіальне море, ні у внутрішні води будь-якої держави (Ст. 1 Конвенції про відкрите море 1958 року), тобто іншими словами – водні простори Світового океану, на які не поширюється територіальний суверенітет будь-якої держави (частина VII Конвенції 1982 року).

У відкритому морі не діє територіальна юрисдикція держав. Торгівельні судна, військові кораблі, штучні острови, й установки перебувають під виключною юрисдикцією держави їх прапора. Конвенція ООН з морського права не забороняє судноплавання під прапором міжнародних організацій.

Судна у відкритім морі перебувають під виключною юрисдикцією держави їх прапора за встановленими міжнародним правом винятками. Кожна держава самостійно визначає умови надання своєї національності суднам, правила реєстрації суден на її території і права судна плавати під її прапором.

Основну роль у регламентації свобод відкритого моря належить міжнародним організаціям, що мають статус спеціальних установ ООН. У галузі судноплавання значна роль належить Міжнародній морській організації (ІМО), що розробляє рекомендації щодо найбільш вигідних і безпечних шляхів судноплавання й регулювання руху в них.

Особливості визначення меж відкритого моря та його правового режиму пов'язані з тим, що до відкритого моря входить морський простір зі специфічним правовим режимом (sui generis) – виключна економічна зона, де прибережна держава має окремі права і юрисдикції на підставі міжнародного права. За своїм статусом виключна економічна зона є частиною відкритого моря, але режим відкритого моря у виключній економічній зоні обмежений в частині двох свобод – рибальства і наукових досліджень.

Література

1. Ржевська, В. С., Забара, І. М. (2008). Міжнародне морське право. Київ: КНУ, 189.
2. Забара, І. М.; Мишица, В. В. (Ред.) (2020). Міжнародне морське право. Міжнародне публічне право. Т. 2. Основні галузі. Харків: Право, 374–404.
3. Задорожній, О. В., Ржевська, В. С.; Губерський, Л. В. та ін. (Ред.) (2013) Відкритого моря свобода. Українська дипломатична енциклопедія. Т. 1. Харків: Фоліо, 363–364.
4. Тимченко, Л. Д., Кононенко, В. П. (2012). Міжнародне право. Київ: Знання, 631.
5. Ржевська, В. С.; Губерський, Л. В. та ін. (Ред.) (2013). Виключна економічна зона. Українська дипломатична енциклопедія. Т. 1. Харків: Фоліо, 342–343.
6. Ржевська, В. С.; Губерський, Л. В. та ін. (Ред.) (2013). Відкрите море. Українська дипломатична енциклопедія. Т. 1. Харків: Фоліо, 361–362.

7. Устименко, Б., Устименко, Т. (2020). Морські кордони як ключовий елемент українського державотворення: основні терміни та визначення. Available at: <https://www.blackseanews.net/read/159953>
8. Устименко, Б. (2020). Чорноморська безпека: 5 юридичних кроків України. Available at: <https://www.blackseanews.net/read/164609>
9. Yoshifumi, T. (2019). The International Law of the Sea. Cambridge: Cambridge University Press, 558. doi: <http://doi.org/10.1017/9781108545907>
10. United Nations Convention on the Law of the Sea. Available at: https://www.un.org/depts/los/convention_agreements/texts/unclos/unclos_e.pdf
11. United Nations Convention on the Law of the Sea (1994). United Nations. No. 31363. Available at: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pdf/lawsea.pdf
12. Конвенция об открытом море (1963). Available at: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pdf/hsea.pdf
13. Про виключну (морську) економічну зону України (1995). Закон України № 162/95-ВР. 16.05.1995. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/162/95-%D0%B2%D1%80#Text>
14. Кримінальний Кодекс України (2001). Закон України № 2341-III. 05.04.2001. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
15. Господарський кодекс України (2003). Закон України № 436-IV. 16.01.2003. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>

Received date 07.08.2020

Accepted date 21.09.2020

Published date 30.09.2020

Кравченко Наталія Борисівна, кандидат історичних наук, доцент, кафедра міжнародних відносин і суспільних наук, Національний університет біоресурсів і природокористування України, вул. Героїв Оборони, 15, м. Київ, Україна, 03041
E-mail: nataly_kyiv@i.ua